

DE PERS IN HET DEPARTEMENT VAN DE MONDEN VAN DE RIJN (1810-1813)

Drs. A.W.M. Bogers

Ad Bogers bereidt een proefschrift voor over de pers in Brabant in de negentiende eeuw. Reeds eerder publiceerde hij over kranten in Brabant, onder andere in *Boschboombladeren* en het *Noordbrabants Historisch Jaarboek*.

In deze bijdrage gaat Bogers in op de rol van een krant in een bezet land: het 'Journal du Département des Bouches du Rhin'.

Inleiding

Op 10 maart 1810 werden de gebieden van het Koninkrijk Holland ten zuiden van de Waal en de Merwede ingelijfd bij Frankrijk.¹

Krachtens het decreet van 26 april 1810 werd het Departement van de Monden van de Rijn opgericht. Het stond onder bestuur van een prefect, Fremin de Beaumont. De prefectuur was in het gouvernementshuis te Den Bosch gevestigd. Het departement was onderverdeeld in drie arrondissementen Eindhoven, Den Bosch en Nijmegen. Het Departement omvatte het oostelijke deel van Noord-Brabant en de gebieden van de provincie Gelderland ten zuiden van de Waal.²

De afstand van deze gebiedsdelen aan Frankrijk was de voorbode van de algehele annexatie van Nederland, die op 9 juli per decreet van Rambouillet haar beslag kreeg.

De komst van de nieuwe machthebbers had grote gevolgen voor de pers in Neder-

land. Onder het bewind van Napoleon verwerd zij tot een propagandamiddel van de overheid. Berichten over het buitenland mochten slechts uit de geaccrediteerde bladen zoals het *Journal de l'Empire*, de *Gazette de France*, de *Moniteur* en het *Journal de Paris* worden overgenomen.³

De kranten stonden niet alleen onder toezicht van de prefect; ze werden tevens gecontroleerd door de inspectie van de boekhandel (Ministerie van Binnenlandse zaken) en de politie.⁴

De kranten in het departement

In het departement van de Monden van de Rijn verschenen in 1810 twee couranten: de 's-Hertogenbossche Dingsdagse en Vrijdagse Courant en de Nijmeegsche Courant.

De 's Hertogenbossche Courant verscheen sedert 1771 en werd oorspronkelijk uitgegeven door Christiaan August Vieweg (1716-1783) en Lambert Jan Bresser (1728-1808). Na de dood van Vieweg werd de naam van diens drukkerij veranderd in Wed. C.A. Vieweg en Zoon. De krant werd door diens weduwe Maria Catharina de Wildt en Lambert Jan Bresser voortgezet.⁵ Op haar beurt werd De Wildt opgevolgd door haar oudste zoon Christiaan August Vieweg (1765-1801).⁶ Na de inname van Den Bosch door de Fransen in 1794 stapte Bresser uit de combinatie.⁷ Sedertdien werd het nieuwsblad door de

Palier

Hendrik Palier (1785-1853), een van de drukkers die betrokken was bij de uitgave van het 'Journal'.

(Foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch stamboeknr. 36833)

firma Wed. C.A. Vieweg & Zoon uitgegeven. In 1810 berustte de feitelijke leiding van de uitgeverij bij Geertrui Offers (1776-1837) en Willem van Poor (1785-1855), die in 1809 in het huwelijk waren getreden. Offers was weduwe van Christiaan August Vieweg junior. Waarschijnlijk was de jongste zoon van de medeoprichter, Carel Lodewijk Vieweg (1776-1833), ook bij de uitgave van de courant betrokken. In een enquête van 1810 omtrent de boekdrukkers wordt Carel Lodewijk als stads-courantier aangemerkt. Sedert 1807 was hij een drukkerij voor eigen rekening begonnen, maar verrichtte werkzaam-

heden voor zijn moeder, Maria Catharina de Wildt, die stadsdrukker was.⁸ Johan Carel Vieweg (1770-1812), de derde zoon van Christiaan August Vieweg, vestigde zich in 1794 te Tilburg als boekdrukker. Hij fungeerde tevens als agent voor de 's Hertogenbosche Courant.⁹ Hij vertrok naar Nijmegen, waar hij eind 1799 een prospectus verspreidde, waarin hij de start van de Nijmeegsche Courant aankondigde. Op 1 januari 1800 zag het eerste nummer het licht.¹⁰ In 1810 werd dit blad nog steeds door Johan Carel uitgegeven. Op last van de prefect kwam er een derde krant: het Journal du Département des Bouches du Rhin.

Oprichting van het Journaal

Op 25 juni 1810 zond de 'Directeur van het Journal du Département des Bouches du Rhin' een prospectus van het 'Journal' met een begeleidende circulaire van de prefect naar de gemeentebesturen. Het 'Journal' was in de eerste plaats bedoeld als een mededelingenblad voor de departementale overheden. Het was verbonden aan de dienst van de prefectuur om aan de gemeentebesturen kennis te geven van de keizerlijke decreten, de wetten van de regering en de besluiten van de prefect. Daarnaast zouden de meest recente staatkundige nieuwstijdingen, berichten uit de belangrijkste handelssteden alsmede cultureel-wetenschappelijke onderwerpen aan de orde komen. De krant was tweetaalig: zij verscheen in het Frans en in het Nederlands. Elk nummer telde vier pagina's en elke pagina was voorzien van twee kolommen. De linkerkolom was Franstalig, de rechterkolom Nederlandstalig. Degenen die zich op het blad wensten te abonneren of een advertentie wilden plaatsen dienden zich te wenden tot de Directeur van het 'Journal du Département des Bouches du Rhin', in de Verwerstraat. De krant verscheen tweemaal per week, op dinsdag- en vrijdagmorgen. Een jaarabonne-

ment bedroeg negen gulden, voor losse nummers betaalde men twee stuivers.¹¹

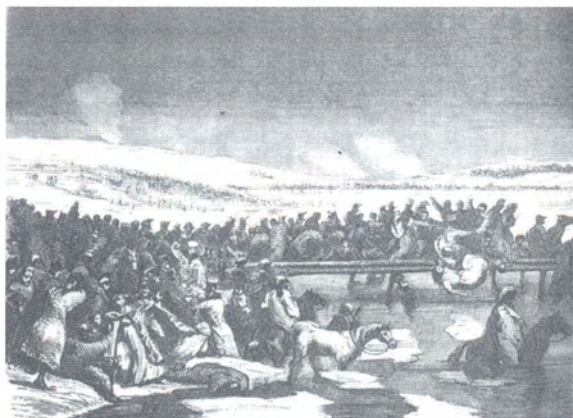
Slechts één krant is toegestaan

Krachtens het keizerlijk decreet van 3 augustus 1810 mocht - met uitzondering van het departement van de Seine - in elk departement slechts één staatkundig blad verschijnen. Dit blad stond onder toezicht van de prefect en mocht zonder diens toestemming niet worden uitgegeven. De buiten het decreet vallende bladen konden alleen na verkregen toestemming als advertentiebladen het licht zien.¹²

Naar aanleiding van het decreet bepaalde de prefect op 11 september dat de uitgave van de 's Hertogenbossche Courant en de Nijmeegsche Courant, alsmede van alle periodieken en advertentiebladen met ingang van 1 oktober 1810 moest worden gestaakt.¹³

De firma Weduwe C.A. Vieweg & Zoon trachtte het tij nog te keren. Op 4 en 18 september verzocht zij de prefect toestemming tot het redigeren, drukken en uitgeven van het enige blad dat in het departement zou verschijnen. Omdat dat in strijd

Het franse leger op de terugtocht: De Berezina wordt overgestoken. Het 'Journal' berichtte - uiteraard - slechts over de victorie van Napoleons Armée.

was met het keizerlijk decreet wees De Beaumont beide rekesten van de hand. Daarop vroeg zij op 27 september 1810 permissie de krant tot 1811 te mogen voortzetten. Dit rekest werd vier dagen later gevolgd door een ander met het verzoek een advertentieblad te mogen drukken en verspreiden. Ook deze aanvragen werden niet gehonoreerd.¹⁴

Courantier Johan Carel Vieweg kreeg het gedaan dat de onderprefect van Nijmegen, De Bonnechose, zich door middel van een schrijven van 23 oktober ten faveure van de courantier tot de prefect wendde. De onderprefect stuurde op 10 november een petitie van Johan Carel naar de prefect, waarin deze ter vergoeding van het door de afschaffing van zijn krant geleden verlies toestemming tot de uitgave van een advertentieblad verzocht. Omdat de prefect niet reageerde werd dit verzoek op 30 november nog eens herhaald.¹⁵

In februari 1811 probeerde Vieweg het nog eens. In zijn brief stelde hij dat de onderprefect van Nijmegen eind 1810 een schrijven naar de prefect had gezonden met het verzoek de 'Nijmeegsche Courant' te laten voortbestaan. Aangezien De Beaumont niet had gereageerd, had hij een tweede brief aan de onderprefect aangeboden, teneinde toestemming te verkrijgen tot de uitgave van een tweewekelijks handels- en advertentieblad. Vieweg voegde er aan toe dat hij door de stopzetting van de 'Nijmeegsche Courant' het grootste deel van zijn bestaan had verloren en hij een vrouw en zes kinderen moest onderhouden. Daarom vroeg hij toestemming tot de uitgave van het handels- en advertentieblad naar het voorbeeld van een soortgelijk blad, dat door Haninck te Mechelen werd uitgegeven. Bovendien was de Nijmeegse kamer van koophandel in oprichting, hetgeen een annonceblad gewenst maakte.¹⁶ De prefect verleende echter geen toestemming. De Nijmeegse drukker probeerde het in mei 1811 voor de laatste keer, tevergeefs.¹⁷ De Beaumont

N°. 33.

SUPPLÉMENT AU JOURNAL
DU DÉPARTEMENT DES
BOUCHES DU RHIN,
CONTENANT LES ANNONCES ET
AVIS DIVERS.

SAMEDI, le 25 Avril. 1812.

BIJVOEGSEL TOT HET JOURNAAL
VAN HET DÉPARTEMENT DER
BOUCHES DU RHIN,
VOOR BEKENDMAKINGEN EN
ADVERTENTIEN.

ZATURDAG, den 25 April. 1812.

VENTE PUBLIQUE

De Biens IMMEUBLES.

ROELAND MIDDELKOOP Notaire impérial, résidant à Capelle, procédera pour ses committans le mercredi 29 avril de l'an 1812, à 5 heures du soir, en la maison de Pierre Boester à Capelle susdit, canton de Waalwyk, à la vente provisoire, pour ensuite procéder huit jours après (6 mai) à celle définitive.

PUBIEKE VERKOOPING

Van Vaste GOEDEREN.

ROELAND MIDDELKOOP, keizerlijke Notaris te Capelle, zal namens zijn principaal op woensdag den 29 april 1812 's avonds ten 5 uren, ten huize en herberge van Pieter Boester te Capelle voornoemd in het kanton van Waalwyk, provifioneel, en acht dagen daarna, zullende zijn den 6 mei daaraanvolgende, ter zelve ure finaal verkoopen.

Het tweetalige Journal'

vond het departement te klein voor een afzonderlijk advertentieblad.¹⁸

De betrokkenen bij het Journaal

In zijn rapport van 6 december 1811 aan de algemene directeur van de boekhandel te Parijs, de Pommereul, vermeldt De Beaumont dat Leopold Felix Joseph Moreau de uitgever/redacteur van het 'Journal' was.¹⁹ Omtrent deze figuur is heel weinig bekend. Waar hij werd geboren is niet duidelijk. Op 19 mei 1810 legde hij in Den Bosch als vertaler de eed van trouw aan de keizer af. In antwoord op de vragenlijst die De Pommereul op 22 april 1811 had opgestuurd, vermeldt de prefect dat Moreau naast uitgever/redacteur van de krant ook afdelingschef van de prefectuur was.

In december 1813 verliet hij waarschijnlijk

Den Bosch. In het Journal du Département des Bouches du Rhin van 14 december 1813 staat namelijk de mededeling dat degenen die een advertentie in de krant wensten te plaatsen, deze naar de drukkers moesten sturen. Voorheen dienden de advertenties naar de redacteur te worden gezonden.

Bij de uitgave van het blad waren in totaal vier Bossche drukkers betrokken. Allen werden door Moreau betaald.²⁰ De eerste die de uitgave van de krant verzorgde was Johannes Pieter Hoffers (1761-1818).

Hoffers begon in 1794 met zijn boekwinkel/drukkerij. Het bedrijf was gevestigd in de Orthenstraat (zie bijlage).

Hoffers drukte het 'Journal' tot 2 oktober 1810. Waarom hij ermee stopte is niet duidelijk. Een conflict tussen hem en de prefect of Moreau is uitgesloten. In 1812 gaf hij namelijk met toestemming van de prefect de departementale almanak uit. Mogelijk waren financiële redenen de oorzaak.

Hoffers werd opgevolgd door de drukkers P. Arkesteijn en H. Palier & Zoon. Pieter Arkesteijn (1748-1812) startte in 1794 als boekverkoper/drukker.²¹ Op 14 september 1802 stelde het departementaal bestuur Pieter Arkesteijn en Salomon Krul (namens H. Palier & Zoon) aan tot drukkers van het departement van Hollands Brabant voor de termijn van 25 jaar. Het bestuur stelde hiervoor een vertrek op het zogenaamde 'Departementaal Hotel' (het Gouvernement) en een startkapitaal van fl. 2500,= ter beschikking.²² Na de inlijving bij het Franse keizerrijk wendden Krul en Arkesteijn zich tot de prefect en vroegen om voortzetting van het met het departementale bestuur aangegane contract. De prefect wees het verzoek niet alleen van de hand, hij eiste daarenboven korte tijd later het bedrag van 2500 gulden terug. Volgens de weduwe Arkesteijn was haar echtgenoot daardoor in grote problemen geraakt omdat de particuliere opdrachten waren verlopen. Om zich een middel van bestaan voor zijn gezin te verschaffen had hij met de firma H. Palier & Zoon tegen een zeer lage vergoeding de druk van het 'Journal du Département des Bouches du Rhin' aangenomen.²³ De leiding van de drukkerij H. Palier & Zoon beruste van 1800 tot 4 augustus 1812 bij Mr. Salomon Krul (1752-1826), die met de weduwe van Hendrik Palier (1737-1796), Arnolda Schouw (1755-1820), in het huwelijk was getreden (zie bijlage). Na de dood van Pieter Arkesteijn (28 februari 1812) wilde de weduwe de drukkerij onder haar naam en die van haar zoon voortzetten. Krachtens de wet van 5 februari 1810 betreffende de boekhandel, moest zij de drukkerij echter sluiten. Zij zag zich genoodzaakt zich in stilte te associëren en haar werk onder andermans naam te drukken, wilde zij niet geheel ten gronde gaan. Op aanraden van 'goede lieden' ging zij op het aanbod van E. Lion & Zoon - die in 1797 met de drukkerij was gestart (zie bijlage) - in. Met hem sloot zij

op 6 april 1812 een contract. Palier & Zoon deed ten behoeve van haar afstand van zijn rechten op de krant. Het dagblad werd naar de drukkerij van E. Lion & Zoon overgebracht. Tegen betaling van een zekere vergoeding deelden de compagnons de opbrengsten uit de krant en andere werkzaamheden.²⁴ Reeds op 7 april prijkte de naam 'E. Lion & Fils' op de krant.²⁵ Lion zou de uitgave van het 'Journal' tot en met het laatste nummer verzorgen.

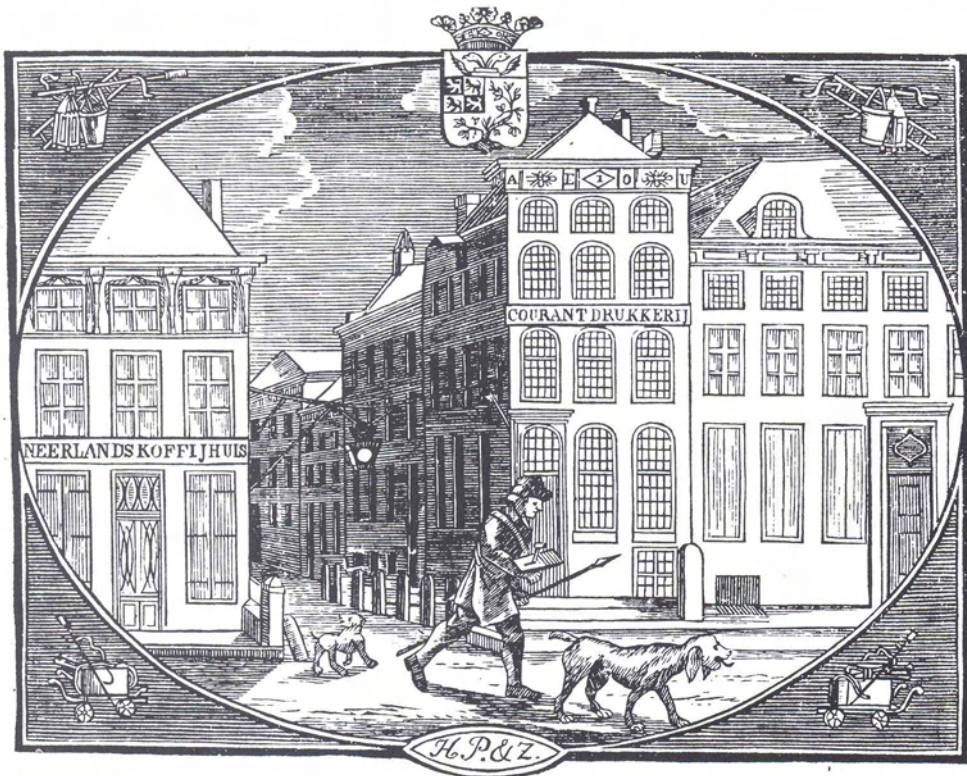
Het advertentieblad

Op 26 september 1811 bepaalde keizer Napoleon dat er behoudens enkele uitzonderingen geen advertenties meer in de staatkundige bladen mochten verschijnen en dat in elk departement een afzonderlijk annonceblad moest worden opgericht.²⁶ Mede naar aanleiding van dit decreet bepaalde de prefect op 3 december 1811 dat er een supplement op het journaal werd uitgegeven. Te rekenen van de dag na de bekendmaking was het voortaan verboden gerechtelijke-, handels-, of bijzondere advertenties in het blad te plaatsen. Een uitzondering werd gemaakt voor familieadvertenties, toneelberichten en aankondigingen van boeken, prenten en muziekwerken, nadat deze vooraf in het 'Journaal van den Boekhandel' waren geplaatst. Het formaat van het advertentieblad was bepaald op kwarto. Evenals het staatkundige blad was het tweetalig en daarom was iedere pagina verdeeld in twee kolommen.²⁷ Zeven dagen later werd het besluit van de prefect in het Journal du Département des Bouches du Rhin afgedrukt.²⁸ Op 13 december verscheen het eerste advertentieblad onder de titel 'Supplément au Journal du Département des Bouches du Rhin, contenant les annonces et avis divers/Bijvoegzel tot het Journaal van het Departement der Bouches du Rhin'.

De uitgever van het eerste exemplaar was J.P. Hoffers. In de daaropvolgende vier nummers is echter geen enkele drukker vermeld; onder het bijvoegsel van 4 januari staat het onderschrift 'A BOIS LE DUC, pour le Supplement au Journal du Département des Bouches du Rhin'. Het verdwijnen van de naam Hoffers doet vermoeden dat hij dit blad niet lang gedrukt heeft. De weduwe Arkesteijn stelt in haar op 13 mei 1814 door de gouverneur ontvangen rekest dat haar man en drukkerij H. Palier & Zoon zowel het staatkundige blad als het advertentieblad hadden uitgegeven.²⁹ Het onderschrift van het annonceblad zou onveranderd blijven totdat E. Lion & Zoon de uitgave overnam. Deze

De 'courantdrukkerij' van H. Palier en Zn. hoek Kolperstraat / Markt, genaamd 'De Vijf Vocalen' (zie de daklijst van het pand). (Collectie Nieuwjaarswensen Stadsarchief 's-Hertogenbosch).

vermelde onder het bijvoegsel van 7 april 1812 zijn eigen firmanaam. Evenals te Maastricht bleek snel dat het staatkundige blad zonder inkomsten uit advertenties niet lonend was. Met andere woorden: de redactie en uitgave van het staatkundige en het advertentieblad moesten door een-dezelfde redacteur en drukkerij worden verzorgd.³⁰ Hierop zal in de loop van dit verhaal nog worden ingegaan. Op 3 december 1811 bepaalde de prefect dat het formaat van de krant moest worden vergroot. Volgens het 'Journal' van de 31e december daaropvolgend betekende dit, dat de kosten van het zegelrecht, alsmede van het drukloon en papier werden verdubbeld. Derhalve was de prijs voor een jaarabonnement van het staatkundige blad met ingang van 1 januari 1812 verhoogd tot 20 francs, en die van het advertentieblad tot 12 francs.

Het aantal abonnees, inkomsten en uitgaven

In april 1811 moet het er niet zo best hebben voorgestaan met het blad. Op de vraag van De Pommereul of de uitgever van het 'Journal' belasting betaalde aan het ministerie van politie, antwoordde de prefect dat het blad nooit belasting had afgedragen, omdat het van weinig waarde was. Hij omschreef de krant als een 'mémorial administratif', dat in hoofdzaak slechts de keizerlijke decreten, de besluiten van de prefect en - voor zover zij van belang was voor de ingezetenen - zijn correspondentie met de burgemeesters publiceerde. Politieke onderwerpen kwamen zelden aan bod en als dat het geval was, dan handelde het om weldaden 'et les traits caractéristiques journaliers de nos augustes Souverains, ou bien pour annoncer les victoires de nos armées'.³¹ Een blad dat in deze geest werd geredigeerd kon slechts van nut zijn voor de gemeenten binnen het departement. De prefect zond aan elke burgemeester een exemplaar. 'Er zijn weinig of geen abonnees buiten het departement, en binnen het departement gaat het aantal particuliere abonnees het cijfer van 150 niet te boven', aldus de prefect. De reputatie die de Parijse en de Hollandse kranten binnen het departement genoten, verzette zich volgens de Beaumont absoluut tegen de noodzaak van een lokale krant.³² Aangezien er 75 gemeenten binnen het departement lagen, moet het aantal abonnementen rond 225 hebben geschommeld. Een jaar later was dat aantal flink gestegen. Dat blijkt uit het financiële overzicht van het staatkundige blad en het annonceblad dat de prefect op 29 februari 1812 naar de algemene directeur van de boekhandel te Parijs zond. De oplage van het 'Journal' bedroeg 400 exemplaren. Het blad telde ongeveer 340 abonnees. De abonnementen waren de enige bron van inkomsten en brachten fl. 6800,= op. De overgebleven nummers

werden niet verkocht. De uitgaven bedroegen fl. 5925,=, zodat het voordelig saldo van het 'Journal' fl. 875,= was. Volgens de prefect was deze som nooit toereikend om de redacteur schadeloos te stellen voor de gemaakte inspanningen voor de redactie en administratie, ware het niet dat de inkomsten uit het advertentieblad veel gunstiger uitvielen. De oplage van het 'Bijvoegzel' bedroeg eveneens 400 exemplaren. Het aantal abonnementen lag een stuk lager dan dat van het 'Journal'. De overgebleven nummers werden tegen een lage prijs van de hand gedaan of gratis verspreid onder de notarissen of openbare ambtenaren. Het batig saldo van het advertentieblad was fl. 1163,= zodat het totaal aan inkomsten fl. 2038,= bedroeg.³³

Propagandamiddel

Zoals reeds in het voorgaande is vermeld, stond het blad onder censuur van de prefect, de algemeen directeur van de boekhandel te Parijs en de politie. De algemeen directeur benoemde in november 1810 speciale inspecteurs, belast met het toezicht op de boekdrukkers en de pers. Het departement van de Monden van de Rijn viel onder de te Brussel zetelende inspecteur Couyère Hamelinck. Op 1 juni 1811 schreef de prefect aan Hamelinck, dat hem voortaan elk exemplaar van de krant zou worden toegezonden.³⁴ Ongeveer een maand later gelastte de staatsraad van het eerste arrondissement dat slechts die vonnissen van de civiele of criminele rechters, alsmede van de correctionele politie in de departementale kranten mochten worden geplaatst, die door de rechterlijke autoriteiten werden toegezonden.³⁵ Waarschijnlijk had het 'Journal du Département des Bouches du Rhin' geen eigen correspondenten in dienst. Het binnen- en buitenlandse nieuws werd voornamelijk ontleend aan de geaccrediteerde kranten zoals de 'Moniteur', het 'Journal de Paris' en het 'Journal de l'Empire'.³⁶ Voor de bui-

tenlandse berichtgeving nam Moreau ook tijdingen uit het 'Journal du Département des Bouches de l'Elbe' over.³⁷ Voor het specifiek Nederlandse nieuws gebruikte de redacteur de 'Courier d'Amsterdam' en het 'Staatkundig Blad van het Departement van de Zuiderzee' als informatiebron.³⁸

Het zal duidelijk zijn dat er onder deze omstandigheden van een vrije, onafhankelijke meningsuiting geen sprake was; de krant werd in pro-Franse zin geredigeerd. Dat bleek duidelijk toen Pruisen, na Napoleons mislukte Russische veldtocht (1813), naar Rusland overliep. In het nummer van 13 april 1813 werd een rapport van de Franse minister van Buitenlandse Zaken over dit verraad gepubliceerd, waarin werd gewezen op het feit dat Pruisen zijn voortbestaan als staat te danken had aan Napoleon.

Waar bestond het nieuws nu eigenlijk uit? De krant opende meestal met de besluiten en bekendmakingen van de prefect, de keizer en andere hoogwaardigheidsbekleders, gevolgd door het nieuws uit Frankrijk, het buitenland en de advertenties. De besluiten van de prefect konden allerhande nieuws bevatten. Zo stond er in het 'Journal' van 20 februari 1813 een arrest tegen de misbruiken 'welke dikwils gemaakt worden van maskerades en vermommingen, die dit seizoen (het was carnavalstijd) plaats hebben'. In hetzelfde nummer was het concordaat tussen Napoleon en de paus afgedrukt, dat op 25 januari 1813 te Fontainebleau was ondertekend.

De prefect kondigde in het nummer van 21 juli 1812 aan dat voortaan de bulletins van de 'grootte armée' (het leger van Napoleon, dat ten strijde trok tegen Rusland) in het Nederlands zouden worden vertaald en bij ieder staatkundig blad zouden worden gevoegd. In totaal publiceerde het 'Journal' 29 bulletins. Het laatste verscheen in het nummer van 22 december 1812. Daarna was het nieuws over de

krijgshandelingen vrij summier. De aanvankelijk zo succesvol verlopen Russische veldtocht liep door de strenge winter uit op een catastrofe voor het Franse leger. De lezers werden in het 'Journal' van 20 februari 1813 met het nieuws geconfronteerd door publikatie van de reconfering van Napoleon voor het Wetgevend Lichaam te Fontainebleau (25 januari 1813). Als oorzaak van de nederlaag voerde de keizer aan: 'Edog de ongemeene strenge en vroegtijdige koude van dezen winter heeft eene afgrijpselijke ramp op mijn leger doen nederkomen. In weinige nagten heb ik alles van gedaante zien veranderen', om even later te vervolgen: 'Ik heb groote verliezen ondergaan. Zij waren in staat geweest mijn hart te breken, hadde die in die zwaarwichtige tijdsomstandigheden voor andere gevoelens vatbaar kunnen zijn, dan voor die van het belang, den roem en de toekomst mijner volkeren'.

Af en toe verschenen er berichten uit Engelse kranten zoals 'The Star' en 'The Morning Chronicle'. Deze berichten waren vooraf in de 'Moniteur' gepubliceerd en behelsten tegenvallers voor Groot-Brittannië in haar strijd tegen Frankrijk. Tevergeefs hadden de Britten geprobeerd Zweden aan hun kant te krijgen. De 'Morning Chronicle' meldde op 1 mei 1812 dat de Zweedse koning een strikte neutraliteit in acht wenste te nemen: 'Wij hebben brieven van Gothenburg ontvangen van den 21 april. Dezelve melden, dat Zweden eene wezenlijke en strikte neutraliteit wil bewaren, en men verzekert, dat de depêches van den heer Thornton niet van eenen aanmoedigenden aard zijn. De koning van Zweden wil zich noch aan de britsche bevelen van 1806, 1807 en 1808, noch aan de decreten van Berlijn en Milaan onderwerpen. Hij verwacht dat zijne vlag door alle de oorlogvoerende mogendheden geëerbiedigd zal worden; dat zijne vlag de koopmanschap dekt, behalve alleen contrabande waren, zoo als

zulks in de oude bepalingen verstaan werd'.³⁹

Regelmatig werden onder de kop 'Mengelingen' stukken over allerhande onderwerpen gepubliceerd. Zo staat in het 'Journal' van 12 februari 1811 onder de kop 'Over het gebruik van thee' een beknopt overzicht van de verspreiding van thee over de gehele wereld en in het nummer van 28 april 1812 het 'Vervolg

*Drukkerij interieur eerste helft 19e eeuw.
(Houtgravure van J. Noman uit Zaltbommel).*

der instructie over den teelt en toebereiding der pastel en de kunst om indigo uit de bladeren te trekken'.

Lokaal nieuws kwam zelden aan bod.

Op 14 en 15 augustus 1810 werd in Den Bosch Sint-Napoleonsdag ter ere van de Franse keizer gevierd. Het bleek een groot

succes en het 'Journal' besteedde er uitgebreid aandacht aan: 'Op den avond van den 14 wierdt deze plegtigheid door salvo's uit het kanon aangekondigd. Des middags van den 15 vereenigde zich, op verzoek van den heer Prefect, de civiele, militaire en administratieve autoriteiten in een aanzienlijk getal op het 'Hotel der Préfecture'. Van daar begaf zich de trein naar de voornaamste kerk van de stad, alwaar de heer deken van de pastoren eene redevoering uitsprak, waarin hij met zoveel kragt als waarheid, de deugden van den grooten man, die ons regeert, ontvouwde, en aantoonde, hoe groote weldaden hij aan Frankrijk, door het herstellen van den catholijken godsdienst heeft bewezen. 's Avonds was de geheele stad verlicht, en de heer Prefect gaf op het hotel van de prefecture een feest, tot hetwelk meer dan 300 personen van wie de aanzienlijkste families uit de stad en omstreken waren genoodigd'.⁴⁰

Het einde van het Journaal

Na Napoleons nederlaag in de Volkerenslag bij Leipzig op 16-19 oktober 1813, begonnen de Franse troepen zich uit Nederland terug te trekken. Op 20 november 1813 namen staatslieden als Van Hoogendorp en Van der Duyn van Maasdam het Algemeen Bestuur op zich. Tien dagen later landde de latere Koning Willem I te Scheveningen. Van al deze gebeurtenissen is niets gepubliceerd in het 'Journal du Département des Bouches du Rhin'. Verwonderlijk is dat niet, indien men bedenkt dat de prefect op 26 november aan de directeur der posterijen verbod nog Hollandse kranten in het departement te verspreiden.⁴¹

Het Franse bewind had ook hier zijn langste tijd gehad. Op 9 december 1813 verliet Fremin de Beaumont Den Bosch en week uit naar Grave. Als afdelingschef van het departement is Moreau zijn meerdere waarschijnlijk gevolgd. In het 'Journal'

van 14 december 1813 stond namelijk de volgende aankondiging:

'De heeren Maires, Notarissen, Avoués en andere partikuliere ingezetenen binnen dit departement, welke eenige Advertentien in het 'Journal' te plaatsen hebben, worden verzogt dezelve, ter drukkerij van dit 'Journal', aan E. Lion en Zoon, in 's Bosch met vragsvrije brieven toe te zenden'. Tot dan toe dienden zij naar het bureau van de directeur van het 'Journal' te worden gezonden.

Vier dagen later (18 december) verscheen het laatste nummer van het 'Journal du Département des Bouches du Rhin'. Op die dag verscheen een onderhandelaar van de geallieerde legers voor de stadscmandant om de stad in naam van de prins van Oranje op te eisen. Het zou echter nog ruim een maand (26 januari 1814) duren voordat de Fransen uit de stad werden verdreven.⁴²

Door de manier van berichtgeving had het 'Journal du Département des Bouches du Rhin' een saai, formeel karakter. Een enkele keer verschenen er ook sensationele berichten. In het nummer van 16 april 1811 staat de volgende beschrijving van de guillotinerij van Magdalena Albert, die haar moeder en twee zusters had vermoord: 'Magdalena Albert wierd naar de marktplaats geleid, bekleed met een rood hembd, en het hoofd en aangezicht met een zwarte stoffe bedekt hebbende. Zij is eerst ontsluit op het oogenblik, dat de scherpreger haar het hoofd van het ligchaam scheidde'.

Bijlage

De Drukkers van het Journaal en het advertentieblad

J.P. Hoffers

Johannes Pieter Hoffers werd in 1761 te Den Bosch geboren. Zijn ouders waren Pieter Hoffers en Elisabeth Ritter. Op 30 oktober 1790 ging hij in ondertrouw met Cornelia Dalmeijer uit Sprang⁴³, die hem twee kinderen schonk: Petronella Wilhelmina, die op 2 december 1792 werd gedoopt en Teunis Cornelis, die op 4 januari 1795 werd gedoopt.⁴⁴

Hoffers begon in 1794 met zijn boekwinkel/drukkerij. Op 5 mei van dat jaar sloot hij een 'compagnieschap' met Pieter Arkesteijn.⁴⁵ Deze stapte in 1802 uit de combinatie omdat Hoffers buiten medeweten van Arkesteijn twee opruiende brieven had gepubliceerd. Zij waren gedrukt op een aparte drukkerij, die hij in 1798 had aangekocht, hetgeen tegen de bepalingen van de overeenkomst indruiste.⁴⁶ In 1812 trad zijn zoon Teun Cornelis Hoffers in de zaak. Sedertdien stond ze bekend onder de firmanaam 'J.P. Hoffers & Zoon'. Het bedrijf was gevestigd in de Orthenstraat. Hoffers overleed op 11 mei 1818 te Den Bosch. Drie jaar later, op 24 april 1821 lieten Teun Cornelis Hoffers, diens vrouw Maria Elisabeth Hoogstraten, de weduwe Cornelia Hoffers-Dalmeijer en Petronella Wilhelmina Hoffers zich uitschrijven. Zij trokken naar Rotterdam, waar Teun Cornelis een boekdrukkerij begon.⁴⁷

H. Palier & Zoon en P. Arkesteijn

Begin achttiende eeuw werd de boekdrukkerij en boekhandel van de familie Palier opgericht.⁴⁸ In 1766 trad Hendrik Palier in de zaak, die hij met zijn broer Jacobus leidde. Toen laatstgenoemde zich in 1790

uit de drukkerij terugtrok, zette Hendrik deze voort onder de naam H. Palier & Zoon.

Hendrik Palier zag op 10 juli 1737 het levenslicht en huwde Arnolda Schouw (1755-1820). Zij schonk hem op 10 juli 1785 een zoon, Hendrik. Hendrik Palier sr. werd in 1794 lid van het Bossche stadsbestuur. Twee jaar later overleed hij. Zijn weduwe hertrouwde in 1800 met Mr. Salomon Krul (1752-1826), Doctor in de beide Rechten. Krul dreef de zaak tot 4 augustus 1812,⁴⁹ toen hij de zaak aan Hendrik Palier overdroeg. De drukkerij annex boekhandel was gevestigd in het huis genaamd 'De Vijf Vocalen' aan de Grote Markt. Krul was in 1812 en 1814 werkzaam als rechter van het Tribunaal van Koophandel⁵⁰ en in 1822 was hij sociëteitshouder.⁵¹ Als gemeenteraadslid van Den Bosch was hij ook actief.⁵² Pieter Arkesteijn werd in 1748 te Poeldijk geboren. Zijn ouders waren Nicolaas Arkesteijn en Margareta Akkersdijk.⁵³ Arkesteijn ging in Den Bosch op 18 april 1778 in ondertrouw met Geertruy Kruisman, die hem in 1793 een zoon, Jacobus Josephus, schonk.⁵⁴ Het volgend jaar is hij als boekverkoper/drukker geboren.⁵⁵ Op 5 mei 1794 sloot hij een samenwerkingsovereenkomst met Johannes Pieter Hoffers, die hij in 1802 opzegde. Hij verzocht het bestuur van het departement van de Dommel op 21 mei 1802 om naast anderen tot drukker van het departement te worden aangesteld.⁵⁶ Salomon Krul had namens H. Palier & Zoon eenzelfde rekest aan het departement gericht. Op 14 september 1802 stelde het departementaal bestuur hen aan tot drukkers van het departement van Holland's Brabant voor de termijn van 25 jaar. Het bestuur stelde hiervoor een vertrek op het zogenaamde 'Departementaal Hotel' (gouvernementshuis) ter beschikking.⁵⁷ Na de inlijving bij het Franse keizerrijk wendden Krul en Arkesteijn zich tot de prefect en vroegen om voortzetting van het

met het departementale bestuur aangegane contract. De prefect wees het verzoek niet alleen van de hand, hij eiste daarenboven korte tijd later het bedrag van 2500 gulden terug, dat de drukkers ter hand was gesteld ter bestrijding van de gemaakte aanvangskosten. Volgens de weduwe Arkesteijn was haar echtgenoot daardoor in grote problemen geraakt omdat de particuliere opdrachten waren verlopen. Om zich een middel van bestaan voor zijn gezin te verschaffen had hij met de firma H. Palier & Zoon tegen een zeer lage prijs de druk van het Journaal van het Departement der Bouches du Rhin aangenomen.

Na de dood van Pieter Arkesteijn (28 februari 1812), moest de weduwe haar drukkerij op last van de prefect sluiten. Om te kunnen blijven voortbestaan associeerde zij zich met de drukkerij E. Lion & Zoon, onder wiens naam haar werk werd gedrukt. Palier deed afstand van zijn rechten op de krant,⁵⁸ die naar de drukkerij van Lion verhuisde. Afsproken was dat de inkomsten uit de krant en andere drukwerken zouden worden gedeeld.⁵⁹ Na het vertrek der Fransen (1814) adverteerde zij op 10 maart 1815 in het Dagblad der Provincie Noord-Brabant dat de drukkerij werd heropend onder de naam Weduwe P. Arkesteijn & Zoon. Op 26 december 1815 maakte zij via dezelfde krant bekend dat zij ter gelegenheid van het huwelijk van haar zoon J.J. Arkesteijn de drukkerij aan hem had overgedragen.

E. Lion

Elisa Lion werd op 2 april 1769 als zoon van Antoni Lion en Adriana van Bockel te Den Bosch geboren.⁶⁰ Hij ging op 4 maart 1797 in ondertrouw met Cornelia Bos, die hem zes kinderen schonk. In hetzelfde jaar kocht hij een boekdrukkerij in de Kerkstraat.⁶¹ Lion & Zoon gaf het Journaal vanaf 7 april 1812 tot en met 18 december 1813 (het laatste nummer) uit. In septem-

ber 1812 werd de drukker veroordeeld tot een boete van 25 francs en de proceskosten wegens plagiaat van een door A. en J. Honkoop te Leiden uitgegeven boek.⁶² Ook na het vertrek van de Fransen in 1814, zou hij een krant onder verschillende titels uitgeven. Met ingang van 1 mei 1816 was het bedrijf gevestigd in het huis 'Den Zwartten Hond' genaamd aan de Hooge Steenweg.⁶³ De firmanaam werd datzelfde jaar veranderd in E. Lion & Zoonen.⁶⁴ Bij testament van 8 oktober 1828 bepaalde de drukker dat het bedrijf overging op zijn zoons Anthony en Dirk.⁶⁵ Lion overleed alhier op 7 november 1838 op 69-jarige leeftijd. ■

Noten

1. P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, deel IV (3e druk, Leiden 1926), 133, 134, 141-146.
2. J.A. ten Cate, *Inventaris der bestuursarchieven van de departementen Bataafs Brabant, van de Dommel, Hollands Brabant en van de Monden van de Rijn* ('s-Hertogenbosch 1975), p. 6.
3. A.W.M. Bogers, Maastrichtse kranten in de Franse tijd, 1795-1814, in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 127 (1991), 170.
4. E. Roche, *La censure en Hollande pendant la domination française* (9 Juillet - 16 novembre 1813), (La Haye/Paris 1923), 57 vv en 164; G.A.M. Beekelaar, Van Staatkundig Dagblad tot Arnhemsche Courant, in: *Bijdragen en Mededelingen der Vereniging "Gelre"*, deel LXXII (1981), 195.
5. A.W.M. Bogers, De 's Hertogenbossche Dingsdagsche en Vrydagsche Courant 1771-1780, in: *Noord-brabants Historisch Jaarboek* 3 (1986), 65-69.
6. Rijksarchief in Noord-Brabant (RANB), Gewestelijke bestuursarchieven 1814-1920, inv. nr. 7, brief W. van Poor aan Commissarissen Generaal, d.d. 4 februari 1814.
7. Bogers, *De 's Hertogenbossche Courant*, 68.
8. B.P.M. Dongelmans, *Van Alkmaar tot Zwijndrecht. Alfabet van boekverkopers, drukkers en uitgevers in Noord-Nederland 1801-1850* (Amsterdam 1988), 144.
9. W.J. Pouwelse, F.J.M. Puijtenbroek, Kranten in Tilburg, in: *De Lindeboom* III-IV (1979-1980), 125.
10. E.W. d.J., Mededelingen aan de Leden, in: *De Nederlandsche Dagbladpers Vereniging van uitgevers van Dagbladen*, Nummer 158, 31 mei 1922.
11. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAH), Nieuw

- archief, ingekomen stukken 1810, Burgemeesters & Wethouders 30 juni 1810, nr. 7; zie voor verspreidingsgebied 'Journal': J.A.G.M. van Roosmalen, Het oudst bekende verspreidingsgebied van de krant van Arkesteijn, in: *Kring-Nieuws* jrg. 19 (mei 1993), 14-16.
12. M. Schneider, J. Hemels, *De Nederlandse krant, 1618-1978. Van 'nieuwstydninghe' tot dagblad* (Baarn 1979), 118.
 13. GAHt, Nieuw archief, ingekomen stukken september 1810.
 14. RANB, Inventaris der bestuursarchieven van de Departementen Bataafsche Brabant, van de Dommel, Hollands Brabant en van de Monden van de Rijn, 1795-1814 (Frans Archief), inv. nr. 1240, Indicateurs prefect juni-dec. 1810, nrs. 1058, 1161, 1163 en 1239.
 15. Idem, nrs. 1523, 1669, 1865.
 16. RANB, Frans Archief, inv. nr. 1262, indicateurnr. 862.
 17. Idem, inv.nr. 1267, indicateurnr. 2481.
 18. Idem, inv. nr. 1246. Vragenlijst Baron de Pommereul, Directeur General de l'imprimerie et de la librairie, 22 april 1811.
 19. RANB, Frans Archief, inv.nr. 1284, indicateurnr. 6982.
 20. RANB, Frans Archief, inv.nr. 1246. Vragenlijst De Pommereul, 22 april 1811.
 21. Dongelmans, 139.
 22. RANB, Frans Archief, inv. nr. 1261, Brief H. Palier & Zoon en P. Arkesteijn aan de prefect van het departement van de Monden van de Rijn, 31 januari 1811.
 23. RANB, Gewestelijke Bestuursarchieven 1814-1920, inv. nr. 14, Brief wed. P. Arkesteijn & Zoon aan gouverneur Brabant, 13 mei 1814.
 24. Idem.
 25. Journal du Département des Bouches du Rhin (Journal), 7 april 1812.
 26. Beekelaar, 214.
 27. RANB, Frans Archief, inv. nr. 1284, indicateurnr. 6982.
 28. Journal, dinsdag 10 december 1811.
 29. RANB, Gewestelijke Bestuursarchieven 1814-1920, inv. nr. 14, brief 13 mei 1814.
 30. Bogers, Maastrichtse kranten, 154-182.
 31. RANB, Frans Archief, inv. nr. 1246, Vragenlijst De Pommereul, 22 april 1811.
 32. Idem.
 33. Idem, inv. nr. 1294, indicateurnr. 1283; inv. nr. 1395, Registers van brieven 25 februari 1812 - maart 1812.
 34. RANB, Frans Archief, inv. nr. 1388, Registers van brieven 8 april 1811 - 5 juni 1811, 1 juni 1811.
 35. RANB, Frans Archief, inv. nr. 1389, Registers van brieven, 15 juni 1811 - 25 juli 1811, 6 juli 1811.
 36. Journal, 19 november 1811 en 22 november 1811.
 37. J. Pastoor, De geschiedenis van onze courant 1771-1921, in: Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant, zaterdag 2 juli 1921.
 38. Beekelaar, 210.
 39. Journal, 19 mei 1812. Onder de berichtgeving uit Engeland met de beide kranten als bronvermelding staat ook de Moniteur vermeld.
 40. Journal, 17 augustus 1810.
 41. RANB, Frans Archief, inv. nr. 1259, Indices op indicatoren 1813, indic. nrs. 10993 en 11006; Idem, inv. nr. 1252, Indicateurs oct-dec 1813, indicateurnr. 11006.
 42. Pastoor, a.w.
 43. GAHt, DTB 305, fol. 117.
 44. GAHt, DTB 74 (Grote Kerk).
 45. GAHt, Notariële Archieven nr. 3439, 5 mei 1794.
 46. RANB, Frans Archief, inv. nr. 191, Brief Hoffers aan departementaal bestuur van de Dommel, 21 mei 1803 nr. 13.
 47. Dongelmans, 177.
 48. Dongelmans, 142.
 49. Ch.C.V. Verreyt, De boekdrukkers Palier te Den Bosch, in: *Taxandria* 13 (1906), 189-198, 210-219, 323-324.
 50. GAHt, Notariële Archieven nr. 3534, nr. 311, 4 augustus 1812.
 51. GAHt, Volkstelling 1814/1822, Grote Markt, wijk A nr. 103 (op A nr. 102 woonde Hendrik Palier jr.).
 52. GAHt, Overlijdensakte 11 december 1826, Salomon Krul.
 53. GAHt, Overlijdensakte 29 februari 1812, Pieter Arkesteijn.
 54. GAHt, DTB 49 (St. Catrien) d.d. 21-3-1793; zie Volkstelling 1830, Markt, wijk A nr. 51.
 55. Dongelmans, 139.
 56. RANB, Gewestelijke Bestuursarchieven 1795-1814, inv. nr. 220, fol. 519, 519v.
 57. RANB, Frans Archief, inv. nr. 1261, Brief H. Palier & Zoon en P. Arkesteijn aan de prefect van het departement van de Monden van de Rijn, 31 januari 1811.
 58. Journaal van het Departement der Bouches du Rhin, 25 april 1812.
 59. RANB, Bestuursarchieven 1814-1920, inv. nr. 14, Brief weduwe Arkesteijn & Zoon aan gouverneur, rec. 13 mei 1814.
 60. GAHt, DTB 74 (Grote Kerk).
 61. Dongelmans, 141.
 62. RANB, Frans Archief, inv. nr. 1246, indicateur april -juni 1812, indicateurnrs. 4901, 5007, 5135; Idem, inv. nr. 147, indicateur juli-sept. 1812, indicateurnrs. 8186, 8802.
 63. Provinciaal Dagblad, 26 december 1815; Dagblad der Provincie Brabant, 21 maart 1816.
 64. Dagblad der Provincie Noord-Brabant, vrijdag 13 december 1816. Het onderschrift luidt: Ter Drukkerij van het Provinciaal Dagblad van E. Lion en Zoonen, in Comp'.
 65. GAHt, Notariële Archieven nr. 3731, acte 341.